

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com.tr

Web: www.uidergisi.com.tr

Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi

Lerna K. YANIK*

* Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Bu makaleye atf için: Yanık, Lerna K., “Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, s. 35-55.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler Dergisi

Web: www.uidergisi.com.tr | E- Posta: bilgi@uidergisi.com.tr

Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi

Lerna K. YANIK

Doç. Dr., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İİSBF, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.

E-posta: lerna.yanik@khas.edu.tr.

Yazar, öneri, yorum ve katkıları için Uluslararası İlişkiler Dergisi'nin hakemlerine teşekkür eder.

ÖZET

Bu makalenin amacı, Uluslararası İlişkilerin başlıca kuramlarından biri olan liberalizm hakkında bir yazın değerlendirmesi yapmaktır. Bu değerlendirme üç aşamada yapılacaktır. Öncelikle, liberal geleneğin düşünsel arka planı ele alınacak, ardından tarihsel akışı içinde Uluslararası İlişkiler kuramı olarak liberal geleneğe kavramsal, kuramsal ve metodolojik olarak katkıda bulunan başlıca çalışmalar kısaca tanıtılacaktır. Sonuç bölümünde ise, liberalizmin hem kuram hem de politika olarak hâlihazırda geldiği nokta değerlendirilecektir. Bu değerlendirmede ortaya çıkan en önemli sonuç, Uluslararası İlişkiler disiplininin bir kuramı olarak liberalizmin, bir siyaset felsefesi olarak klasik liberalizmden beslenmesine karşın, zaman içerisinde kendini metodolojik ve kavramsal olarak geliştirmesi ile epistemolojik olarak farklı bir zeminde konumlandırılmış olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Yeni-liberalizm, Liberal Kurumsalcılık, Demokratik Barış Çalışmaları, Uluslararası Rejimler, Uluslararası Örgütler, Çoğulculuk

Liberalism: A Review of the Literature

ABSTRACT

This article reviews liberalism as one of the theories of International Relations. This review will be presented in three sections. In the first section, the article will review the historical and philosophical origins of the liberal thought. This will be followed by the introduction of important works in a historical order that helped liberal theory to distinguish itself conceptually, theoretically and methodologically from the rest of the field. In the final section, in lieu of a conclusion, the current state of affairs in liberal theory from theoretical and practical perspectives will be presented. This review underscores the fact that liberalism as a political theory has contributed to the development of liberalism as an International Relations theory, yet over the years, liberalism, has managed to create its own place by developing methodologically and conceptually.

Keywords: Liberalism, Neo-liberalism, Liberal Institutionalism, Democratic Peace Research, International Regimes, International Organizations, Pluralism

Liberal Düşüncenin 17. ve 18. Yüzyılda Şekillenen Arka Planı

Savaş, barış, çatışma ve benzeri olaylar Uluslararası İlişkiler kuramlarını ve kuramcılarını besleyen en önemli olgulardır. Bu bağlamda, Uluslararası İlişkiler kuramlarını ve bunların kökenini oluşturan siyaset felsefesini tarihsel süreçten ayrı düşünmek mümkün değildir. Siyaset felsefesi olarak liberalizmi kemikleştiren birkaç tarihsel dönüm noktasından bahsedilebilir.

Liberal düşüncenin modern dönemdeki gelişiminin ilk dönüm noktası, İngiliz İç Savaşı (1642-1651) sonrasında,¹ 17. yüzyıldan itibaren Avrupa’da liberal devletin tarih sahnesine çıkması olarak kabul edilebilir.² Joseph Nye’in da işaret ettiği gibi, İngiliz İç Savaşı sırasıyla gerçekçilik ve liberalizmin ana hatlarını çizen düşüncelerin oluşmasında önemli bir referans noktasıdır. Zira gerçekçiliğin “babası” sayılan Thomas Hobbes (1588-1679) bu savaşa, daha doğrusu bu savaşa neden olan karmaşaya tanıklık etmiş; liberal düşüncenin “babası” sayılan John Locke’un (1632-1704) yetişkinlik yılları ise modern devlet sisteminin yerine oturmaya başladığı İç Savaş sonrasındaki İngiltere’ye denk gelmiştir.³ Bu etkiyle, Hobbes insanları bir arada tutacak ortak gücün olmadığı anarşik bir ortamda, yani savaş zamanında insan hayatının “yalnız, fakir, nahos, insanlıktan uzak ve kısa” olacağını söylerken, Locke (1632-1704) otoritenin olmadığı ortamlarda bile akıl (*reason*) sahibi insanoğlunun kendi refahı için sosyal akit yapma yetisine sahip olacağını iddia etmiştir.⁴

Locke’un yanı sıra Aydınlanma felsefesinin bir parçası olarak liberal düşüncenin oluşumunu etkileyen pek çok isimden söz etmek mümkündür. Bunlardan özellikle Jeremy Bentham (1748-1832), Immanuel Kant (1724-1804), Adam Smith (1723-1790) ve Richard Cobden (1804-1865) liberalizmin bir Uluslararası İlişkiler kuramı olarak şekillenmesine büyük katkı sağlamışlardır. Bentham ve Kant liberal düşüncenin Uluslararası İlişkilerdeki boyutunu siyasal, Smith ve Cobden ise iktisadi açıdan geliştirmişlerdir.

Jeremy Bentham sadece liberal geleneğin ünlü düşünürlerinden biri değil, aynı zamanda bu gelenek içindeki faydacılık akımının önde gelen isimlerinden birisidir.⁵ Faydacılık prensibine göre bir şeyin doğru ya da yanlış olduğunu anlayabilmek için, o şeyin “azami sayıda insana, azami miktarda mutluluk” getirip getirmediğine bakmak gerekir. Bu çerçevede, tüm milletlerin çıkarından daha üstün olacak bir “uluslararası hukuk” ve “uluslararası mahkeme” fikrini de ilk kurgulayanlardan biri yine Bentham’dır. Çünkü Bentham’a göre, uluslararası hukuk ve mahkeme, savaşla kıyaslandığında, milletler arasında olabilecek bir anlaşmazlığı çözümlenmekte daha faydalı olacaktır.⁶ Özetle, toplumsal uyum gerçekçi düşüncede otorite tarafından, liberal düşüncede ise insan doğasına daha iyimser bakıldığı için refahını ilerletmek isteyen insanoğlu tarafından sağlanacaktır.

Öte yandan, içerideki toplumsal uyumun dışarıda da, yani uluslararası sistemde de oluşturulması fikrini ilk ve detaylı biçimde Immanuel Kant dile getirmiştir. Kant’a göre savaş kaçınılmaz değil-

1 Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, Boston, Longman, 2012, s.132’de liberal düşüncenin kökenlerinin Stoiklere kadar indiğini ve liberal düşüncenin tarihinin buradan başlatılması gerektiğini söylerler.

2 Robert Jackson ve Georg Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2010, s.96. Elbette ki bu noktada Otuz Yıl Savaşlarını sonlandıran ve egemenlik kavramını geliştirip, modern uluslararası ilişkiler sisteminin ortaya çıkmasını sağlayan Westphalia Antlaşması’nı (1648) unutmamak gerekiyor.

3 Joseph S. Nye, Jr., *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, New York, Pearson Longman, 2007, s.4.

4 Ibid., s.4.

5 Andrew Heywood, *Political Theory: An Introduction*, Basingstoke, Hampshire, New York, Palgrave MacMillan, 2004, s.24, 358, 359.

6 Juanita Elias ve Peter Such, *International Relations: The Basics*, Abington, New York, Routledge, 2007, s.67.

dir. Eğer toplumlar kendi içlerinde uyumu yani barışı sağlayabiliyorlarsa, bu uyumu uluslararası seviyede de, yani uluslararası toplumda da sağlamaları belirli şartlar altında mümkündür.⁷ 1795'te kaleme aldığı *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch* (Ebedi Barış: Felsefi Bir Taslak) isimli eserinde, Kant uluslararası toplumda sağlanacak uyumun, yani "Ebedi Barış"ın şartlarını, iki aşamalı olarak ortaya koyar.⁸ İlk aşamada sağlanması gerekenler şunlardır:

Daha sonra savaşa yol açabilecek maddeler içeren antlaşmaların geçerli olmaması, büyük ya da küçük bağımsız devletlerin hiçbir şekilde (miras, değişim, satın alma, hediye gibi yollarla) bir başka devletin hâkimiyeti altına girmemesi, orduların kaldırılması, milli borçların dış politikayı etkileyecek şekilde kullanılmaması, bir devletin bir başka devletin anayasasına ya da hükümetine güç kullanarak müdahale etmemesi, savaş sırasında, savaş sonrasında iki devlet arasında güvenin tekrar kurulmasını engelleyecek eylemlerden (suikastlar, zehirlemeler, kapitülasyonların ihlali ve karşı devlette casusluk gibi) kaçınılmasıdır.⁹

Kant'ın önerdiği "Ebedi Barış"ın sağlanması için mutlak gerekli görülen ikinci aşamada "her devletin sivil anayasası cumhuriyetçi olmalı, ulusların hukuku özgür devletler federasyonu üzerine inşa edilmeli ve dünya vatandaşlığı hukuku evrensel misafirlik ilkesi koşullarıyla sınırlandırılmalıdır."¹⁰ Ayrıca Kant Ebedi Barış'ın Birinci Eki'nde "ticaretin ruhundan", yani ticaretin devletlerin çıkarlarını birbirine bağlayıcı, dolayısıyla savaşları azaltıcı etkisinden bahseder.¹¹ Kant'a göre savaşları tümünden ortadan kaldırmak mümkün değildir. Fakat en azından, cumhuriyetçi anayasadan kaynaklanan benzer değerler ve devletlerüstü bir federasyonla "ebedi barışı" (*perpetual peace*) sağlamak ve devam ettirmek olasıdır.¹² Kısacası, Kant'ın felsefesine göre barışın sağlanabilmesi, cumhuriyetçi anayasa ile bundan kaynaklanan benzer değerler ve iktisadi bağımlılıkla mümkündür.¹³

Kant'ın altını çizdiği iktisadi bağımlılığın yani uluslararası ticaretin barışla olan bağımlı detaylandırılacak ve ticari liberalizmin (*commercial liberalism*) öncülü sayılabilecek adımları atan kişi ise Richard Cobden'dir. Cobden'in ilham kaynağı Kant'tan yaklaşık yirmi sene önce iktisat politikası olarak liberalizmin temellerini atan Adam Smith'dir. Smith İngiltere'nin merkantilist politikalarının eleştirisini yaptığı ve kısaca "Ulusların Zenginliği" (*The Wealth of Nations*) olarak bilinen 1776 tarihli kitabında, devletin piyasalara ancak asgari düzeyde müdahale etmesi gerektiğini ve her milletin mutlak avantajının olduğu ürünü üretmesini salık vermektedir.¹⁴ Smith ve diğer liberallerin etkisinin görüldüğü Richard Cobden'e göre ise, savaşlar devletlerin merkantilist politikalarının sonucudur ve merkantilizmin sebep olduğu savaşları ancak serbest ticaret önleyebilir.¹⁵ Çünkü serbest ticaret, iktisadi olarak çıkarları birbirine ilintilerken, aynı zamanda insanların birbirini tanımasını ve birbirlerine karşı önyargılarının yok olmasını sağlar.¹⁶

7 Viotti ve Kauppi, *International Relations Theory*, s.134.

8 Immanuel Kant, *Toward Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2014) <http://www.earlymoderntexts.com/pdfs/kant1795.pdf>, s.1-4.

9 Ibid.,

10 Ibid.,

11 Ibid., s.13-18.

12 Viotti ve Kauppi, *International Relations Theory*, s.134; Tim Dunne, "Liberalism," John Baylis et.al. (der.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2011, s.105.

13 Jackson ve Sorensen, *Introduction to International Relations*, s.109-111.

14 Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and the Causes of Wealth of Nation*, <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/adam-smith/wealth-nations.pdf> (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2014).

15 Viotti ve Kauppi, *International Relations Theory*, s.135.

16 Ibid.,

Özetle liberalizm, bir siyasal düşünce akımı olarak, 17. ve 18. yüzyılda dönüşmekte olan birey-devlet ilişkisini akılcılık ilkesi üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Liberalizm, akılcılığın insan refahını üstün tutacağı ve asgari devlet anlayışıyla insan özgürlüklerini savunacağı için, siyasetin insan refahını azamiye çıkarmaya çalışacağına inanmaktadır. Ağırıklı olarak toplumun ulusal düzeydeki özelliklerini biçimlendirmeye çalışan liberalizm, ulusal düzeydeki bu düzenlemelerin uluslararası düzeye de yansımaları istemiş ve bu doğrultuda kurulan düzenin devletlerin dış politika davranışlarını belirleyebileceğine işaret etmiştir. Bu “içeriden-dışarı”ya bakış açısı, yani içerideki ilkelerin devletin dışarıdaki davranışlarını belirleyebileceği anlayışı, aşağıda da anlatılacağı üzere, özellikle 20. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurmuş ve “dışarıdan-içeri”ye yaklaşımın yani uluslararası sistemin devletlerin dış politika davranışlarını belirlediğini iddia eden gerçekçilik akımının savunucularına liberalleri eleştirmek için açık kapı bırakmıştır.¹⁷

20. Yüzyıl Başında Uluslararası İlişkiler Disiplininin Gelişimi ve Bir Uluslararası İlişkiler Akımı Olarak Liberalizmin Ortaya Çıkışı

20. yüzyılın başında liberal geleneğin vurgulanması gereken ilk eseri olarak, Norman Angell’in (1872-1967) 1912’de, yani Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden iki sene önce yayınladığı *The Great Illusion: A Study of Relations of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage* belirtilmelidir. Bu kitapta Angell, sanayileşmiş ülkelerin ekonomik çıkarlarının birbirine ilintilenmesinden dolayı savaşın akılcı olmadığı ve dolayısıyla artık savaşların neredeyse sonunun geldiğini iddia eder.¹⁸ Kitabın basımından iki yıl sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı, Angell’in kitabında öne sürdüğü savı gözden geçirmesine sebep olduğu gibi,¹⁹ liberallerin de iki konuyu netleştirmelerine yardımcı olmuştur: Devletlerarası iktisadi çıkarların ilintilenmesi savaşları tek başına önlemez ve barış, ya da klasik liberalizm perspektifinden “uyum”, kendi başına gerçekleşen bir durum değildir, barışın ya da uyumun inşa edilmesi ve kurumsallaşması gerekir.²⁰

Barışın inşa edilmesi ve kurumsallaşmasının uygulamaya geçirilmesi zamanın Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson’un (1856-1924) Ocak 1918’de ilan ettiği ünlü “Ondört İlkesi”yle olmuştur.²¹ Wilson’un “Ondört İlkesi” savaş bitiminde, savaşa dâhil olan ülkelerin sınırları hakkında çeşitli düzenlemeler önermekle birlikte, savaş sonrasında oluşacak uluslararası toplumla ilgili temel ilkeleri de ortaya koymuştur. Gizli diplomasinin yapılmadığı, silahlanmanın asgari düzeye indirildiği, sömügelere “ayarlamalar” getirildiği, daha da önemlisi “küçük ya da büyük bağımsız devletlerin siyasi bağımsızlıkları ve toprak bütünlüklerini garantileyecek bir akitle bağlanacakları genel bir cemiyetin kurulması” gerektiğini söyleyen bu ilkelerde Kant’ın etkilerini görmek mümkündür. Öte yandan, Kant’ın “milletler federasyonu”, Wilson’un ise “genel bir cemiyet” olarak nitelendirdiği uluslararası örgüt Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1919’da Milletler Cemiyeti adıyla hayata geçirilmiştir.²²

17 Scott Burchill, “Liberalism”, Scott Burchill et al. (der.), *Theories of International Relations*, Basingstone, Hampshire ve New York, Palgrave MacMillan, 2005, s.57.

18 Martin Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Londra ve New York, Routledge, s.53-57.

19 Ibid., s.55.

20 Dunne, “Liberalism,” s.105.

21 “President Woodrow Wilson’s Fourteen Points,” http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2014).

22 Dunne, “Liberalism,” s.105

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gelişmeye başlayan Uluslararası İlişkiler disiplininin ana eksenini, bu savaşın tecrübesinden sonra ve liberal düşünce etkisinde barışın nasıl sağlanması gerektiğine dair olacaktır. Uluslararası İlişkiler çalışan enstitülerin ve üniversitelerde bölümlerin kurulması da bu yıllara denk gelir. *Chatham House* olarak da bilinen *Royal Institute of International Affairs* 1920'de İngiltere'de kurulur. Bunu 1921'de ABD'de *Council of Foreign Relations*'in açılması takip eder. İlk Uluslararası İlişkiler bölümü ise 1919'da İngiltere'de Aberstwyth'deki Galler Koleji'nde (*College of Wales*) kurulur. Bölümün başına zamanın liberal düşünürlerinden Alfred Zimmern getirilir.²³ 1921'de bu görevinden istifa eden Zimmern, 1930'da Oxford Üniversitesi'ndeki ilk Uluslararası İlişkiler kürsüsü olan Montague Burton Kürsüsü'nün başkanı oluncaya dek Milletler Cemiyeti oturumlarını takip eder ve Cornell Üniversitesi'nde ders verir. Zimmern, *The League of Nations and the Rule of Law* başlıklı kitabını 1936'da yayınlır.²⁴ Zimmern'in kitabının başlığından da anlaşılacağı üzere ve Milletler Cemiyeti örneğinden hareketle, uluslararası sistemi gücün değil, hukukun üstünlüğünün dönüştürdüğü ve dolayısıyla sistemin ilerleme kaydettiği iddia edilir. Yine Zimmern'e göre, eğer devletler çıkarlarını uyumlu hale getiremiyorlarsa bunun tek bir sebebi vardır: Devlet adamlarının iyi eğitilememesi ve barışın sağlanması ile ilgili uluslararası kamuoyunun yaratılmamasıdır.²⁵ Özetle "liberal uluslararasıçılık"²⁶ (*liberal internationalism*) olarak da nitelendirilen, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki bu döneme damgasını vurup, normatif ve betimleyici bir yazının ortaya çıkmasına neden olan bu akım, barışın ve dolayısıyla uluslararası sistemde iyiyeye gidişin, örgütler aracılığıyla ve bu konuyu destekleyen düşünce kuruluşları ve akademisyenlerle bir kamuoyu oluşturulmasıyla yaratılabileceğini savunur.²⁷

Ne var ki bu yıllarda gelişen liberalizm, ya da liberal uluslararasıçılık uygulamada hezimetle sonuçlanmıştır. Öncelikle, ABD'nin Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına ön ayak olup, daha sonra da örgütün üyesi olmaması Cemiyet'in inanırlılığını zedelemiştir. Buna bir de üye ülkelerin müşterek güvenliğini (*collective security*) sağlamakla yükümlü olan bu örgütün, Japonya'nın Mançurya, İtalya'nın Etiyopya ve sonunda da Almanya'nın Rhineland işgallerine karşı kayıtsız kalması ve dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'nı önleyememesinin eklenmesi Milletler Cemiyeti'nin İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda sonunu getirecektir.²⁸

Uygulamada başarısız kalan liberal düşüncenin eleştirisini, gerçekçiler İkinci Dünya Savaşı yıllarında yapmışlardır. Bu yıllarda liberal akımın en büyük muhaliflerinden biri Edward Hallett Carr'dir (1892-1982). Diplomasiden akademik kariyere geçiş yapan Carr, "ütopyacılar" olarak nitelendirdiği liberalleri Eylül 1939'da yayınlanan *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations* başlıklı kitabında eleştirmiştir.

Carr, liberallerin bir bilim olarak Uluslararası İlişkiler disiplinine yaklaşımına karşı çıkararak, en önemli hatalarının kanıtlanmamış varsayımlarla dünya siyasetinin nasıl olması gerektiğine dair önermelerde bulunmaları olduğunu belirtmiştir.²⁹ Buna ek olarak, Carr, liberallerin uluslararası siyasete nedensellikten uzak bir şekilde yaklaştıkları için gerçeği değiştirebilme öngörüsünden uzak kaldıklarını

23 Atilla Eralp, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması", Atilla Eralp (der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 7. Baskı, 2004, s.65-66.

24 Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, s.101.

25 Ibid., s.102-103.

26 Ibid., s.95.

27 Eralp, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu", s.65-68.

28 Dunne, "Liberalism", s.106. Milletler Cemiyeti'nin hukuki varlığı Nisan 1946'da son bulmuştur.

29 Edward Hallett Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Londra, MacMillan & Co. Ltd, 2. Baskı, 1946, s.7-10.

nı da iddia eder.³⁰ Bu kapsamda, Carr'ın liberallere getirdiği eleştiri hem epistemolojik, hem metodolojik, hem de kavramsalıdır.

Liberalizme getirdiği tüm eleştirilere rağmen, Carr, iyi siyasetin ütopya ile gerçekçiliğin karışımında bulunduğunu da söylemekten geri kalmaz.³¹ Çünkü Carr'a göre, gerçekçilerin amacı "ütopyacıların yarattığı içi boş ve egemen sınıfların çıkarlarına hizmet etmekte olan höşgörülemez düzenbazlığı" çözmektir, ama uluslararası toplumun gerçekçiler tarafından kurulamayacağı da aşıkardır.³² Onun için "yine aynı silahlar tarafından saldırıya uğrayınca kadar" ütopyalara ve ütopyacılara ihtiyaç vardır.³³ Kısacası Carr, ütopyacıları yani liberalizmi eleştirmektedir, ama liberalizm olmadan da uluslararası toplum ve dolayısıyla uluslararası siyasetin olamayacağını da söylemektedir. Carr'ın *The Twenty Years' Crisis* kitabını "Gelecek Barışı İnşa Edecekler" ithaf etmesi bu açıdan anlamlıdır.

Uluslararası İlişkiler disiplininin klasiklerinden biri olarak anılan *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939*, sadece liberal eleştirinin yapıldığı bir kitap değildir. Aynı zamanda, standart uluslararası ilişkiler düşüncesi tarihi yazımında Uluslararası İlişkiler disiplini dönüştüren üç büyük tartışmanın ilkinin, yani "gerçekçiler/ütopyacılar" tartışmasının da başlangıcı sayılmaktadır.³⁴

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Uluslararası İlişkilerde Liberalizm: Entegrasyoncu Yaklaşımlar

İkinci Dünya Savaşı ertesinde liberal kuramcıları tekrar devreye sokacak en önemli gelişmelerden biri Avrupa entegrasyonunun başlamasıdır.³⁵ İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, başta Avrupa'daki olmak üzere, entegrasyon örnekleri üzerinden liberal kurama katkıda bulunan üç isme değinmekte fayda vardır: David Mitrany (1888-1975), Ernst Haas (1924-2003) ve Karl Deutsch (1912-1993).³⁶

Bu isimlerden Mitrany, savaş sonrasında Avrupa'da barışın nasıl yeniden kurulabileceğine dair fikirlerini 1943'te daha savaş bitmeden *A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization* başlıklı kitabında dile getirmiştir. Mitrany'nin "işlevsel barıştan" kastı, tüm devletlerin çıkarlarının barışta ortak olması, yani "milletleri birbirinden ayrı tutacak bir barış değil, onları bir arada tutacak bir barışın" sağlanmasıdır.³⁷ Mitrany düşüncelerini, 1948'de *Internati-*

30 Ibid., s.7-10.

31 Ibid., s.93.

32 Ibid., s.93.

33 Ibid., s.93.

34 Uluslararası İlişkiler disiplinde bu "büyük tartışmaların" ve özellikle de gerçekçiler ile idealistler arasında olan "ilk büyük tartışmanın"asında birer "mit" olduğunu süren çalışmalar da bulunmaktadır. Örnekler için bkz. Joel Quirk ve Darshan Vigneshwaran, "The Construction of an Edifice: The Story of a First Great Debate", *Review of International Studies*, Cilt 31, No.1, 2005, s.89-107; Peter Wilson, "The Myth of First Grate Debate" Tim Dunne vd., *The Eighty Years' Crisis in International Relations, 1919-1999*, Cambridge, New York, 1998, s.1-15.

35 Bu yıllarda, diğer akımlar da kendilerini daha sistematik bir temele oturtarak kuramsallaşma yoluna gitmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde gerçekçiliği daha sistematik bir çerçeveye oturtmaya çalışan Hans Morgenthau (1904-1980) ile gerçekçilikle liberalizmin bir sentezini yapmaya çalışan John Herz (1908-2005) akla ilk gelen iki önemli isimdir. Yine aynı şekilde, bu dönemde daha sonradan İngiliz Okulu adı verilen ve öncülüğünü Martin Wight, Hedley Bull ve Barry Buzan'ın yaptığı yaklaşımın da temelleri atılmıştır. Bu yaklaşım gerçekçilik, akılcılık ve devrimciliği bir araya getirerek Uluslararası İlişkiler "uluslararası toplum" perspektifinden yaklaşmıştır. Bu yaklaşımın Türkçe bir değerlendirmesi için bkz. Balkan Devlen ve Özgür Özdamar, "Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları," *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, No.25, 2010, s.43-68.

36 Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations* isimli kitabında, Mitrany, Haas ve Deutsch'a Uluslararası Örgütler alt başlığında değinir.

37 David Mitrany, *A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization*, Londra, Royal Institute of International Affairs, 1943, s.51.

onal Affairs dergisinde yayınladığı “The Functional Approach to World Organization” isimli makalesinde de özetlemiştir.³⁸ Mitrany’e göre, savaş sonrası dünyayı saran ve aynı zamanda da birbiriyle çelişen iki ayrı akım vardır: Bağımsız devletler ve modern iş bölümü. “Uluslararası evi” düzene sokabilmek için bu iki akımı birbiriyle sentezlemek gerekmektedir ve bunun için Mitrany üç alternatif öne sürer: Bunlardan birincisi Milletler Cemiyeti ya da Birleşmiş Milletler gibi gevşek bir örgüt, ikincisi federal sistem, üçüncüsü de işlevsel düzenlemelerdir.³⁹ Mitrany bu üç seçenek arasında en iyisinin işlevsel düzenlemeler olduğunu, çünkü bu tarz bir düzenlemede esasın güç değil ihtiyaç olduğunu,⁴⁰ bu ortak ihtiyaçların ülkeleri birbirine bağladığını ve bu ihtiyaçlardan doğan işbirliğinin diğer alan ve konulara da sıçrayarak en nihayetinde uluslararası bir hükümete doğru evrilebileceğini söyler.⁴¹

Daha sonra Ernest Haas, Mitrany’nin bu yaklaşımını yeni-işlevselcilik (*neo-functionalism*) adı altında detaylandırmıştır.⁴² Haas, Mitrany’nin işlevselci yaklaşımını esas almakla birlikte, Mitrany’dan birkaç noktada ayrılır. Öncelikle Mitrany’nin aksine, yayılmanın (*spill-over*) otomatik olmadığını, bu düzenlemeleri yapacak bir otoriteye yani kurumlara ihtiyaç olduğunu, yayılmalarla birlikte bu kurumları yöneten seçkinlerin yavaş yavaş kendi devletlerine olan bağlılıklarını entegrasyonu yöneten bu devletlerüstü kuruma kaydıracaklarını ileri sürer.⁴³ İki yazarın görüşleri arasındaki ikinci farklılık, bu tarz işbirliklerinin Avrupa gibi ortak değerleri paylaşan coğrafyalarda daha kolay olması ile ilintilidir.⁴⁴ Üçüncü olarak da Haas, siyasal konular ile teknik konuları ayırmanın o kadar da kolay olmadığını, bu iki konunun birbirine karmaşık bir şekilde bağlanmasından kaynaklanacak problemleri çözmek için kurumlara ihtiyaç duyulduğunu savunmaktadır.⁴⁵

Özetle, Haas’ın yaklaşımında entegrasyonun (modern liberalizmde işbirliğinin, klasik liberalizm anlamında da uyumun) otomatik olmadığını altı çizilirken, kurumlar ve seçkinlerin ortak çıkar ve değerleri taşımalarının bu tarz işbirliğini sağlayan en önemli şart olduğu özellikle vurgulanır.⁴⁶ Ne var ki, işlevselci ya da yeni-işlevselci yaklaşımların en önemli açığı bir noktada yayılmanın duraklamaya uğrayabileceği ya da tersine etki yaratabileceği ihtimalini göz ardı etmeleridir.⁴⁷ İlk olarak 1961’deki bir makalesinde bölgesel entegrasyonun küresel entegrasyonu kısıtlayabileceğini söyleyen Haas, 1970’lere gelindiğinde, Avrupa entegrasyonunun geçirdiği çeşitli krizlerden sonra entegrasyon kuramlarının modasının geçmediğini ama eskimeye başladığını söyler.⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında entegrasyon ve işbirliği tartışmalarına katkıda bulunup, liberal kuramı daha sistematik çerçeveye oturtanlardan biri de Karl W. Deutsch ve arkadaşlarıdır. *Political Community and the North Atlantic Area* (1957) isimli kitapları seçkinlerin bu uzun vadeli

38 David Mitrany, “The Functional Approach to World Organization,” *International Affairs*, Cilt 24, No.3, 1948, s.350-363.

39 Ibid., s.351.

40 Ibid., s.356.

41 Ibid., s.359-360.

42 Ernst B. Haas, “International Integration: The European and the Universal Process,” *International Organization*, Cilt 15, No.3, 1961, s.366-392; Ernst B. Haas, *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*, Stanford, CA, Stanford University Press, 1964.

43 Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, s.181.

44 Ibid., s.181.

45 Ibid, s.181-182, Viotti ve Kauppi, *International Relations Theory*, s.139.

46 Haas’ın seçkin odaklı araştırmaları daha sonra da devam edecek ve 1980’lerden itibaren ilerlemenin ve işbirliğinin seçkinlerin uygun şartlar ve çıkarlara dayalı küresel bağlamda rızaya dayalı bilgiyi üretmesiyle olduğunu söyleyecektir. Bkz. Ernst B. Haas, “Why Collaborate? Issue Linkage and International Regimes,” *International Organization*, Cilt 32, No.3, 1980, s.357-406; Ernst B. Haas, *Nationalism, Liberalism, and Progress: The Rise and Decline of Nationalism*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1997.

47 Viotti ve Kauppi, *International Relations Theory*, s.141.

48 Ernst B. Haas, “Turbulent Fields and the Theory of Integration,” *International Organization*, Cilt 30, No.2, 1976, s.173-212.

barışın şartlarını nasıl öğrendiklerini araştırır. Deutsch ve diğerlerinin güvenlik toplulukları (*security communities*) olarak tabir ettikleri bazı birimlerde, savaş ya da olası sosyal çatışmalar, kurumsallaştırılmış prosedürlerle çözülmektedir. Deutsch ve arkadaşlarına göre bu tarz güvenlik topluluklarının oluşabilmesi için aşağıda belirtilen dokuz esas ve üç yan koşul gereklidir:

ana değerlerin karşılıklı uyumlu olması, özgün hayat tarzı, daha güçlü ekonomik ilişki beklentisi ve çıkarlarının olması, siyasi ve idari birimler arasındaki ilişkilerde gözler görülür bir artış olması, en azından bazı birimler arasında olağanüstü bir ekonomik kalkınma olması, değişik kesimler arasında sosyal iletişim bağlarının korunması, siyasi seçkinlerin genişlemesi, en azından siyasi olarak konuyla ilgili tabakanın hareketliliği, birden fazla iletişim ve işlem (*transaction*) bağının olması, iletişim ve işlem akımlarının tazmini, grup rollerin sıklıkla değişmemesi, karşılıklı davranışların öngörülebilir olması.⁴⁹

Özetle, Mitrany, Haas ve Deutsch, İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde, savaş sonrası entegrasyon ve işbirliği tartışmaları üzerinden liberal kurama üç değişik açıdan katkıda bulunmuşlardır. Öncelikle bu isimler ve özellikle Deutsch liberal kuramı daha sistematik şekilde çalışmaya başlamışlardır. Böylece liberalizm, entegrasyoncu yaklaşımlarla birlikte yavaş yavaş normatif ve betimsel özelliklerinden sıyrılıp, uluslararası alanda işbirliğini sağlayacak koşulları aramaya başlamıştır. Bu bir tesadüf değildir. Çünkü bu yıllar "sistem" kavramının psikolojiden Uluslararası İlişkilere ithal edildiği yıllardır. Morton Kaplan 1957'de yayınladığı *System and Process in International Politics* kitabında sistem kavramının tanımını yapar; Karl W. Deutsch ve diğerleri ise yine 1957'de yayınladıkları *Political Community and the North Atlantic Area* isimli kitapta sistem kavramını savaş sonrası işbirliği ve entegrasyon tartışmalarına uygularlar.⁵⁰ Bir başka deyişle, bu yıllarda liberal kuram metodolojik olarak kendini daha sistematik hale getirmeye başlamıştır. İkinci olarak, Haas "değişen sadakat" (*shifting loyalties*) ve Deutsch güvenlik toplulukları kavramları ile yeni toplu kimliklerin oluşumunu üstü örtülü bir şekilde açıkladıkları için, henüz kavramsal olarak ortaya çıkmamış inşacılık akımının öncülleri olarak tanımlanacaklardır.⁵¹ Üçüncü olarak, bu çalışmalar 1970'li ve 1980'li yıllarda liberal kurumsalcı (*liberal institutionalist*) ya da yeni-liberal (*neoliberal*) ve daha sonra da 1990'lı yıllarda liberal hükümetlerarasıcılık (*liberal inter-governmentalism*) olarak adlandırılacak çalışmaların da alt yapısını oluşturacaktır.

1970'li ve 80'li Yıllar: Küreselleşme, Kapitalizm, Amerikan Hegemonyasının Sorgulanması ve Yeni-liberalizm ile Liberal Kurumsalcılığın Yükselişi

1960'ların ortalarından itibaren, özellikle 1970'lere girerken dünyada yaşananlar liberal düşüncenin gelişimini de etkilemiştir. Bu yıllarda Avrupa entegrasyonu sekteye uğrarken, Vietnam Savaşı sadece Amerika'nın siyasi hegemonyasını değil, ekonomisini de derinden sarsmıştır. Öte yandan, uluslararası sistemde güvenlik kadar iktisadi ilişkiler de ön plana çıkmaya, daha da önemlisi çokuluslu şirketler ve uluslararası örgütler iktisadi çıkarların korunmasında ve ilerletilmesinde yeri geldiğinde devletlerin önüne geçmeye başlamıştır. Birbiriyle ilintili ve özellikle siyasi ekonomi alanındaki bu gelişmeler Uluslararası İlişkiler kuramcılarının da gözünden kaçmamıştır.

49 Karl W. Deutsch *et al.*, "Political Community and the North Atlantic Area", Brent F. Nelsen ve Alexander Stubb (der.), *The European Union: Readings on the Theory and the Practice of European Integration Process*, Boulder ve Londra, Lynne Reiner Publishers, 3. Baskı, 1998, s.121-143.

50 Oktay F. Tanrısever, "Yöntem Sorunu: Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışması," *Devlet, Sistem ve Kimlik*, s.94, 98-99.

51 Viotti ve Kauppi, *International Relations Theory*, s.139.

Dünyadaki bu gelişmeleri göz önünde bulunduran Joseph S. Nye, Jr. ve Robert O. Keohane, Uluslararası İlişkiler disiplinine ve liberal kurama damgasını vuracak iki önemli eseri 1970'li yıllarda yayınlamışlardır. Bu eserlerden ilki 1972'de derledikleri *Transnational Relations and World Politics*,⁵² ikincisi ise 1977'de yayınladıkları *Power and Interdependence: World Politics in Transition*'dir.⁵³

Keohane ve Nye bu yıllarda Uluslararası İlişkiler kuramına ilk önce "ulusaşırılık" (*transnationalism*), daha sonra "karmaşık karşılıklı bağımlılık" (*complex interdependence*) kavramlarını kazandırarak ve bu kavramlar etrafında liberal kuramı biraz daha sistematikleştirmeye çalışarak katkıda bulunmuşlardır.

İkiliye göre "ulusaşırılık" (*transnational*) kavramı 1970'li yıllarda dünya siyasetini ve ekonomisini daha iyi tanımlayan bir kavramdır, çünkü artık devletler dünya siyasetinde devletler arası ilişkileri yöneten tek ve en etkili aktörler değildir.⁵⁴ Devletlere ek olarak, çok uluslu şirketler, devrimci hareketler, sendikalar, bilimsel ağlar vb. devlet dışı aktörlerin bulunduğu çoğulcu (*pluralistic*) bir yapıdan bahsetmek mümkündür.⁵⁵ Daha da önemlisi, devletlerarası etkileşim (*interstate interaction*) yerini, uluslararası etkileşim (*transnational interactions*) ve uluslararası örgütlere (*transnational organizations*) bırakmıştır.⁵⁶ Bu uluslararası etkileşimin sonuçları çok boyutludur. Bu tarz bir etkileşim insanlar arasındaki ilişkileri derinleştirip, farklı yerlerde yaşayan insanların birbirlerine karşı bakış açılarını değiştirebilir; uluslararası çıkar gruplarının oluşmasına yol açıp bunların bir eşgüdüm içerisinde çalışmasını sağlayıp, çeşitli alanlarda bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık yaratabilirler.⁵⁷ Öte yandan Nye ve Keohane sistemde devlet dışı aktörlerin varlığını kabul etmelerinin, devlet merkezli paradigmadan vazgeçtikleri anlamına gelmediğini de özellikle vurgulamışlardır.⁵⁸

Nye ve Keohane, *Power and Interdependence*'de "ulusaşırılık" kavramını bir adım öteye götürerek,⁵⁹ 1970'lerde yaşanan bu gelişmeleri "karmaşık karşılıklı bağımlılık" (*complex interdependence*) terimiyle kuramsal çerçeveye oturtmaya çalıştılar. Kitaplarında amaçlarının "ekonomi ile siyaset arasındaki ilişkiyi, kurumsallaşmış işbirliğini, güç ve çıkar arasındaki gerçekçi anlayışı esas alarak" anlamaya çalışmak olduğunu söyleyen Keohane/Nye'a göre,⁶⁰ karmaşık karşılıklı bağımlılık, dünya politikasında "çoklu toplumsal iletişim kanallarının var olduğu, ekonomi ya da güvenlik konuları arasında herhangi bir önem sırasının bulunmadığı ve askeri gücün daha az önemli hala geldiği, olması arzulanan ve kendini gerçekçilikten farklı konumlandıran idealleştirilmiş bir noktadır".⁶¹ Keohane ve Nye'in karmaşık karşılıklı bağımlılık konusunda özellikle üzerinde durdukları iki nokta vardır: İlk olarak, her ne kadar karmaşık karşılıklı bağımlılık dünyanın tamamının içinde bulunduğu ilişki biçimini anlatan bir kavram olmasa da, kavramın gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkileri anlatmak için kullanılması mümkündür. İkinci olarak, Keohane ve Nye kesinlikle gerçekçi kuramı reddetmediklerini, ama ortaya

52 Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye (der.), *Transnational Relations and World Politics: An Introduction*, Cambridge, Harvard University Press, 1972. Keohane ve Nye derlemeyi basmadan önce, derlemeden makalelerin bulunduğu özel sayıyı *International Organization* dergisinin Yaz 1971 sayısında yayınladılar.

53 Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston, Little Brown, 1977.

54 Joseph S. Nye, Jr ve Robert O. Keohane, "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", *International Organization*, Cilt 25, No.3, 1971, s.330-331.

55 Ibid.,

56 Ibid., s.329-349

57 Ibid., s.336-342.

58 Ibid., s.344.

59 "Power and Interdependence" da ilk makale olarak yayımlanır. Bkz. Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, Jr. "Power and Interdependence", *Survival*, Cilt 15, No.4, 1973, s.158-165.

60 Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, Jr., *Power and Interdependence*, New York, Longman, 3. Baskı, 2001, s.xvi.

61 Ibid., s. 21.

koydukları alternatif kuramsal çerçevenin sistem seviyesini esas alarak ve aynı zamanda iç politikanın da önemli olduğunu unutmuyarak, Amerikan dış politikasında gerçekçi kurama fazlasıyla güvenilmesinden kaynaklanan boşluğu liberalizm ve gerçekçiliği sentezleyerek doldurma amacı taşıdıklarını söylemişlerdir.⁶²

Bu yıllarda uluslararası sistemde bağımlılık ve işbirliği tartışmalarının bir sonucu da uluslararası rejimler ile uluslararası örgütlerin daha detaylı biçimde mercek altına alınmaya başlanmasıdır. Rejimleri ve örgütleri birleştiren bu akım daha sonra liberal kurumsalcılık (*liberal institutionalism*) olarak adlandırılacaktır.⁶³ Çünkü Keohane ve Nye'in da *Power and Interdependence*'de incelemeye başladığı ve daha sonra da birkaç kez altını çizdiği (ve klasik liberallerin iddia ettiği gibi) bağımlılık, otomatik olarak işbirliğine yol açmamaktadır.⁶⁴ Aksine işbirliği "daha önce davranışları uyum içinde olmayan farklı bireylerin ya da örgütlerin davranışlarının birbirine mutabık haline getirilmesidir."⁶⁵ Bunun için de uluslararası sistemde rejimler ve örgütler vardır ve hatta Keohane'nin daha sonra *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* kitabında öne süreceği gibi, hegemonyacı güçlerin güçlerini kaybetmelerinden sonra bile devletlerin çıkarlarına hizmet ettikleri için uluslararası rejimler ve dolayısıyla işbirliği hegemonyacı güçler olmadan bile yoluna devam edebilecektir.⁶⁶ Özetle, liberal kurumsalcılar devletlerin çıkarlarının ve refahlarının ön planda olduğu bir uluslararası sistemin varlığını öne sürerler.

Gerçekçi ya da liberal olsun, uluslararası rejim ve örgütler tartışmalarının odağında üç ana soru bulunmaktadır:⁶⁷ Bunlardan ilki, uluslararası sistemde rejimlerin ve örgütlerin nasıl ve neden kurulduğu, ikincisi rejimlerin ve örgütlerin varlıklarını genellikle nasıl ve neden devam ettirdikleri ya da ettiremedikleri, üçüncüsü de hangi şartlarda rejimlerin ve örgütlerin işbirliğine yol açtıklarıdır.

Yeni-liberaller ya da liberal kurumsalcılar, yeni-gerçekçilerin bazı varsayımlarını (anarşik sistem, devlet merkezli yaklaşım vs.) değiştirmeden kabul etmelerine ve gerçekçilerin uluslararası sistemde işbirliğinin ve uluslararası kurumların varlığını kabul etmelerine rağmen, gerçekçiler tarafından eleştiriyeye maruz kalmışlardır. Örneğin, yeni-gerçekçilik akımının kurucu babası Kenneth Waltz (1924-2013), 1970'li yılların başından itibaren bağımlılığın aslında bir "mit" olduğunu iddia ederek,⁶⁸

62 Ibid., s.viii, x, xvi. Keohane ve Nye kitaplarının 2001 yılında yapılan üçüncü baskısının önsözünde küreselleşmeyi, 1977 yılında tanımladıkları bağımlılığın daha da ilerlemiş hali olarak tanımlamışlardır. Keohane ve Nye, *Power and Interdependence*, s.xvi

63 Uluslararası ilişkilerde gerçekçi akımın temsilcilerinden John J. Mearsheimer, liberal kurumsalcıları sadece kurumsalcı olarak adlandırır. Mearsheimer, rejimlerle kurumların ve hatta John Ruggie gibi bazı kurumsalcılar tarafından çok taraflılığın eş anlamlı olarak kullanıldığına dikkat çeker. Bkz., John J. Mearsheimer, "The False Promise of Institutions", *International Security*, Cilt 19, No.3, 1994/94, s.8, dipnot 13.

64 Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, "Power and Interdependence Revisited," *International Organization*, Cilt 41, No.4, 1987, s.730, Robert O. Keohane, "International Institutions: Two Approaches", *International Studies Quarterly*, Cilt 32, No.4, 1988, s.380.

65 Robert O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Economy*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1984, s.51.

66 Keohane, *After Hegemony*. Keohane'ye göre işbirliğini sağlayan rejimlerdir ve bu işbirliği bir kez kurulduktan sonra, rejimler, işlem maliyetlerini azaltıp, ülkelere daha çok bilgi sağlayıp, uluslararası sahada kurulların infazını gerçekleştirdikleri için, rasyonel davranan devletler, hegemon güç varlığını yitirdikten sonra bile işbirliğine devam etmek işlerine geleceği için işbirliğine devam edeceklerdir.

67 Rejim çalışmalarında bir yapıtaşı olarak kabul edilen Stephen Krasner tarafından derlenen *International Organization* dergisinin bir özel sayısı, gerçekçi ve liberal kuramın değişik kanatlarından yazarları bir araya getirmiştir. Bkz. Stephen D. Krasner, "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables", *International Organization*, Cilt 32, No.2, 1982, s.185-205. Ayrıca bkz. Stephen D. Krasner, (der.), *International Regimes*, Ithaca, Cornell University Press, 1983.

68 Kenneth N. Waltz, "The Myth of National Interdependence", Charles P. Kindleberger (der.), *The International Corporation*, Cambridge, MA, MIT Press, 1970, s.205-223.

Theory of International Politics (1979) kitabında, ülkelerin zayıf noktası olarak kabul edilen bağımlılık ve işbirliğinin yeni-liberallerin iddia ettikleri kadar yoğun olmadığını ileri sürmüştür.⁶⁹ John Mearshimer da uluslararası kurumların barış yaratabilme potansiyellerinin zayıf olduğunu, çünkü bu tarz kurumların genelde güvenlik ve savunma gibi konulardan çok, “*low politics*” olarak tabir edilen sağlık, telekomünikasyon vb. konularda kurulduğunu savunacaktır.⁷⁰ Krasner ise, uluslararası kurumların ya da rejimlerin aslında egemen güçlerin çıkar ve güçlerini yansıtan mekanizmalar olduğunu ve dolayısıyla egemen güçler olmadan sürdürülemeyeceğini ileri sürmüştür.⁷¹

Yeni-liberallere getirilen en önemli eleştirilerden biri, yeni-liberalizmin yeni-gerçekçilikten aslında çok farklı olmadığı, iki yaklaşımın sadece konu bakımından bir iş bölümü yaparak farklılaştığı, epistemoloji ve ana varsayım gibi konularda ise birbirlerine çok benzeştikleridir.⁷² Bu yeni-gerçekçi karşı çıkış, yeni-gerçekçilerle yeni-liberaller arasında, 1980’li yılların tamamı ve 1990’lı yılların neredeyse yarısını meşgul edecek olan “yeni-yeni tartışması”nı (*neo-neo debate*) başlatacaktır.⁷³

Baldwin’den alıntılarla özetlemek gerekirse, yeni-yeni tartışması şöyledir:

a. Sistemdeki Anarşi: hem yeni-gerçekçiler hem de yeni-liberaller sistemin anarşik olduğunu kabul ederler, ama yeni-gerçekçilere göre anarşik sistem değişmezken, yeni-liberaller bu anarşinin etkilerinin azaltılabileceğini söylerler; b. Uluslararası İşbirliği: Her iki taraf da uluslararası işbirliğinin olabileceğine inanır ama bunun doğası konusunda farklılaşırlar. Yeni-gerçekçilere göre işbirliğinin kurulması ve devam ettirilmesi, yeni-liberallerin sandığından daha zordur ve tamamen devletin gücü ve çıkarıyla ilişkilidir. Yeni-liberaller için ise bu durum daha kolaydır. Hatta bir hegemon güç bile olmadan uluslararası işbirlikleri devam ettirilebilir; c. Göreceli Kazançlar (*Relative Gains*)-Mutlak Kazançlar (*Absolute Gains*) Tartışması: Yeni-gerçekçiler işbirliği yapmak için devletlerin göreceli kazançlara baktıklarını, yeni-liberaller ise mutlak kazançlara baktıklarını söylerler; d. Devletin Hedefleri: Hem yeni-liberaller hem de yeni-gerçekçiler güvenlik ve ekonomik refahın önemli olduğu konusunda hemfikirlerdir. Ne var ki yeni-gerçekçiler devletin öncelikli hedefinin güvenlik olduğunu vurgularken, yeni liberaller ekonomik refahın öncelik olduğunu iddia ederler. Bu ayrım aslında yeni-gerçekçilerin güvenlikle ilgili konuları çalışmalarından, yeni liberallerin de siyasal ekonomi çalışmalarından kaynaklanır; e. Niyet ve Kapasite İkilemi: Yeni-liberaller niyetleri ve çıkarları öne çıkarırken, bu konuda yeni gerçekçilerin önceliği devletin kapasitesi üzerinedir; f. Kurumlar ve Rejimler: Yeni-liberaller kurum ve rejimlerle uluslararası sistemdeki anarşinin etkisinin azaltılabileceğini savunurken, yeni-gerçekçiler yeni-liberallerin kurum ve rejimlerin bu etkisini abarttıklarını, aslında rejimlerin ve kurumların devletlerin çıkarlarını ilerletmek için kurulduklarını iddia ederler.⁷⁴

69 Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Menlo Park: Addison-Wesley Publishing Company, 1979, özellikle 7. Bölüm. Waltz bağımlılığın abartıldığı fikrinden 1990’lı yılların sonunda da vazgeçmeyecektir. Bkz. Kenneth N. Waltz, “Globalization and Governance,” *PS: Political Science and Politics*, Cilt 32, No.4, 1999, s.693-700.

70 Mearshimer, “The False Promise of Institutions”. Bu makale, bir gerçekçi tarafından yazılmasına rağmen hem gerçekçiler hem de liberal kurumsalcıların uluslararası kurumlar meselesine bakışlarını çok iyi özetler.

71 Stephen D. Krasner, “Global Communications and National Power: Life on the Pareto Frontier”, *World Politics*, Cilt 43, No.3, 1991, s.336-366. Ayrıca bkz. Joseph M. Grieco, “Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism”, David A. Baldwin (der.), *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, New York, Columbia University Press, 1993, s.116-140.

72 Steven L. Lamy, “Contemporary Mainstream Approaches: Neo-realism and neo-liberalism,” John Baylis *et.al.*, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2011, s.121-124.

73 Robert O. Keohane (der.), *Neorealism and Its Critics*, New York, Columbia University Press, 1986; David A. Baldwin (der.), *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, New York, Columbia University Press, 1993; Charles W. Kegley (der.), *Controversies in International Relations: Realism and the Neoliberal Challenge*, New York, St. Martin’s Press, 1995.

74 David A. Baldwin, “Neoliberalism, Neorealism and World Politics,” Baldwin, *Neorealism and Neoliberalism*, s.4-8.

İşbirliği, uluslararası rejimler ve örgütler etrafında gelişen bu tartışma, liberal kuramın biraz daha rafine hale getirilip metodolojik olarak gelişmesine hizmet etmiştir. Bu tartışma ayrıca, değişik yöntemlerle kaynaştırılan liberal kuramı varsayımları olan, nedensellik mekanizmaları bulunan ve öngörü yapabilen bir yaklaşıma dönüştürmüştür. Kısaca, klasik liberaller ve entegrasyoncu yaklaşımla kıyaslandığında, yeni-liberaller ya da liberal kuramsalcılar, uluslararası kurumları mercek altına alırken, ütopyik, normatif ve betimleyici olmaktan hızla uzaklaşmışlardır. Uluslararası kurum tartışmaları bağlamında meydana gelen bu metodolojik gelişim akılcı tercih kuramı (*rational choice theory*) ve düşünsel yaklaşımlardan (*reflective approaches*) beslenmiştir.⁷⁵ Oyun Kuramı'nı (*game theory*) kullanan yazarlar da uluslararası kurumlar sayesinde devletlerin çıkarlarını maksimize edebilmek için işbirliği yapmayı "tercih" edebileceklerini göstermeyi başarmışlardır.⁷⁶

"Tercih" kavramı açıklanırken bahsedilmesi gereken bir başka isim de Andrew Moravcsik'dir. Moravcsik, özellikle Avrupa entegrasyonu bağlamında liberal kuramdaki milli tercih oluşumuyla devletlerarası müzakere ve kurumların oluşması kavram ve kuramlarını birleştirerek, nedensellik bağları ve varsayımları olan liberal hükümetlerarasıcılık (*liberal intergovernmentalism*) kuramını geliştirmiştir.⁷⁷ Moravcsik, *The Choice for Europe: The Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht* başlıklı kitabında, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun nasıl dönüştüğünü anlatır. Moravcsik Avrupa entegrasyonunu, daha doğrusu Avrupalı liderlerin neden entegrasyonu seçtiklerini şöyle açıklar: "Avrupa entegrasyonu en iyi devletlerin başındaki liderlerin yaptıkları bir takım akıllı tercihler olarak anlatılabilir. Bu tercihler güçlü yerel seçmenlerin ekonomik çıkarlarına, devletlerin asimetrik bağımlılıktan kaynaklanan göreceli gücünü ve devletlerarası taahhütleri destekleyen kurumların imkan ve sınırlılıklarının bir yansımasıdır."⁷⁸ Kısaca Moravcsik'in Avrupa entegrasyonunu açıklamak üzere geliştirdiği ve büyük kuram (*grand theory*) olduğunu iddia ettiği yaklaşımda, tercih oluşumu ve müzakere yapımı bir araya getirilmiştir.⁷⁹

Öte yandan, liberal kurumsalcılığın düşünsel yaklaşımlarla harmanlanmasında başı çeken iki isimden söz etmek mümkündür: John G. Ruggie ve G. John Ikenberry. Ruggie, gerçekçilerin iddia ettiği gibi rejimlerin aslında devletlerin güç dağılımının yansıması olmadığını iddia eder ve iliştilmiş liberalizm (*embedded liberalism*) kavramıyla uluslararası sistemde kurulan rejimleri açıklamaya çalışır.⁸⁰ Ruggie, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan finansal düzenin (yani uluslararası rejimin) aslında egemen devletlerdeki piyasa ve toplum ilişkisinin uluslararası sisteme yansıması olduğunu savunur.⁸¹ Ayrıca, devletlerin uluslararası rejimleri oluştururken ne yaptıkları ya da ne dedikleri ka-

75 Keohane, "International Institutions: Two Approaches", s.379-396. Bu makale 1990'lı yılların sonundan itibaren önem kazanmaya başlayan eleştirel ve postmodern yaklaşımların varlığını kabul etmesi açısından da belirleyicidir.

76 Keohane, *After Hegemony*; Duncan Snidal, "The Limits of Hegemonic Stability" *International Organization*, Cilt 39, No.4, 1985, s.579-614; Kenneth A. Oye, "Explaining Cooperation Under Anarchy: Hypotheses and Strategies", *World Politics*, Cilt 38, No.1, 1985, s.1-24; Kenneth A. Oye (der.), *Cooperation Under Anarchy*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1986; Arthur A. Stein, "Coordination and Collaboration: Regimes in an Anarchic World", *International Organization*, Cilt 36, No.2, 1982, s.294-322; Arthur A. Stein, *Why Nations Cooperate: Circumstance and Choice in International Relations*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 1990.

77 Andrew Moravcsik, "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach", *Journal of Common Market Studies*, Cilt 31, No.4, 1993, s.482.

78 Andrew Moravcsik, *The Choice for Europe: The Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 1998, s.18.

79 Andrew Moravcsik ve Frank Schimmelfennig, "Liberal Intergovernmentalism", Antje Weiner ve Thomas Diez (der.), *European Integration Theory*, Oxford, Oxford University Press, 2009, s.68.

80 John G. Ruggie, "International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", *International Organization*, Cilt 36, No.2, 1982, s.379-415.

81 Ibid.

dar, kuracakları rejimi öznelerarası anlamlandırmalarının da önemli olduğunu ileri sürer.⁸² Yani uluslararası rejimleri kurmak ve devam ettirmek için sadece güç yetmez, devletlerin amaçsal niyetleri de önemlidir.⁸³

G. John Ikenberry ise *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars* başlıklı kitabında 1815, 1919 ve 1945 sonrasında kurulan uluslararası düzenlere bakarak, bu düzenlerin kurulup kurulmamasında savaşı kazanan egemen gücün, gücünü uluslararası kurumlar aracılığıyla kısıtlayıp “kaba gücünü, meşru bir otoriteye”⁸⁴ dönüştürüp dönüştürememesinin önemli rolü olduğunu söyler.⁸⁵ Böylelikle, uluslararası kurumları, büyük güçlerin başlıca savaşlardan sonra uluslararası düzeni nasıl kurdukları ve korudukları bağlamında ele alarak liberal kurama katkı sağlamıştır.⁸⁶

Demokratik Barış Araştırmaları (DBA): Ticari ve Cumhuriyetçi Liberalizm Harmanlanması

1980’li yıllardan itibaren liberal kuram kavramsal, metodolojik ve epistemolojik olarak gelişmiştir. Bu yıllarda liberal kuramı metodolojik olarak geliştiren bir başka yaklaşım da, Soğuk Savaş’ın sonunda niceliksel yöntemi sıklıkla kullanan Demokratik Barış Araştırmaları’dır (DBA). Soğuk Savaş sonrasında DBA’nın ivme kazanmasında, Sovyet Birliği’nin dağılmasının ardından, komünist rejimin yerini hızlıca liberal demokratik rejimlere yerini bırakacağına dair iyimser beklenti ve gerçekçiliğin Soğuk Savaş’ın sonunu öngörememesinden dolayı geçerliliğinin sorgulanmasının büyük payı vardır. DBA savlarını Immanuel Kant’ın görüşleri üzerine inşa etmiştir. DBA’nın kökenleri Kant’a uzansa da, bu savların niceliksel olarak kanıtlanmaya çalışılması yoluyla DBA’nın öncülü olan çalışma 1964’de Dean Babst tarafından yapılmıştır. Babst, *The Wisconsin Sociologist* dergisinde yayınladığı makalesinde “özgür seçimle işbaşına gelen hükümetlerin” birbirleriyle savaşmayacakları tezini niceliksel olarak kanıtlamaya çalışmıştır.⁸⁷ 1980’lerde konuyu tekrar gündeme getiren ve gerçek anlamda DBA çalışmalarını başlatan ise Kant’ın düşünceleri makalelerine yansıyan Michael Doyle’dur. Doyle, liberal yani “bireysel özgürlükler üzerine kurulmuş devletlerin” kendileri gibi olan liberal devletlerle savaşa girmeyeceklerini, çünkü seçimlerin olduğu bir sistemde vatandaşların kendilerini savaşa sokacak hükümetleri cezalandırabilme olasılığının, devletler üzerinde caydırıcı etki yarattığını savunmuştur. Buna karşılık, bu olasılığın varlığı, liberal devletlerin liberal olmayan devletlerle savaşa girmeyeceği anlamına gelmemektedir.⁸⁸

82 Ibid.

83 Ibid.

84 G. John Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars*, Princeton ve Oxford, Princeton University Press, s.17.

85 Ibid.

86 Ibid.

87 Dean V. Babst, “Elevtive Governments: A Force for Peace,” *The Wisconsin Sociologist*, Cilt 3, No.1, 1964, s.9-14; Dean Babst, “A Force for Peace,” *Industrial Research*, 1952, s.55-58.

88 Michael W. Doyle, “Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs”, *Philosophy and Public Affairs*, Cilt 12, No.3, 1983, s.205-235; Michael W. Doyle, “Liberalism and World Politics,” *American Political Science Review*, Cilt 80, No.4, 1986, s.1151-1169. Doyle’un savlarının niceliksel olarak modellendiği örnekler için bkz. James D. Fearon, “Domestic Political Audience and the Escalation of International Disputes,” *American Political Science Review*, Cilt 88, No.3, 1994, s.577-592; Zeev Maoz ve Bruce Russett, “Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946-86”, *American Political Science Review*, Cilt 87, No.3, 1993, s.624-638; Bruce Bueno de Mesquita, “An Institutional Explanation of the Democratic Peace”, *American Political Science Review*, Cilt 93, No.4, 1999, s.791-807.

Bruce Russett ve John R. O'Neal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, International Organizations* başlıklı çalışmalarında DPA'yı kapsamlı bir şekilde kullanmışlardır. Bu çalışma esas olarak, Kant'ın cumhuriyetçi anayasası bulunan devletler arasındaki barışın tesisinin üç koldan (normlar, kurumlar ve iktisadi bağımlılık) gerçekleşeceği anlayışının günümüze uyarlanmış halidir.⁸⁹ Bu etmenleri esas alan DBA'ya göre, demokrasi ile yönetilen devletler demokratik normları benimzedikleri ve içselleştirdikleri için olası bir çatışma halinde demokratik normlar hem hesap verilebilirliği sağladığından devlet adamları savaşa girmekten kaçınacaktır, hem de siyasal kültür bu normlarla ilişkilendirildiği için devletler arasında normların ortak alındığı bir payda yaratılarak anlaşmazlıklar yine barışçıl yöntemlerle çözülecektir. Öte yandan Kant'ın "ticaretin ruhu" dediği yaklaşım, devletlerin ekonomik olarak birbirine bağlanmasının karşılıklı fayda doğuracağına ve bu faydadan vazgeçmek istemeyen devletlerin anlaşmazlıkları çözme yoluna gidecekleri savına dayanır.⁹⁰ Böylelikle DBA'nın gerçekçiliğe getirdiği iki ana eleştiri vardır: İlki savaş kadar barışın da mümkün olduğudur; ikincisi ise sistemin savaş-barış denkleminde tek analiz düzeyi olmayacağıdır. Yani, sistem kadar sistemin parçası olan devletlerin nasıl yönetildiği de önemlidir.⁹¹

DBA'ya getirilen en temel eleştiriler demokrasinin, savaşın, barışın nasıl tanımlandığı ve buna bağlı olarak tarihsel perspektiften bakıldığında aslında "demokrasiler birbirleriyle savaşmazlar" savını kanıtlayacak kadar demokrasiyle yönetilmiş devlet olmadığı ve demokrasiyle barış arasındaki nedensellik bağlarının irdelenmediğidir.⁹²

Bu eleştiriler DBA gündeminin iki şekilde ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Öncelikle, ilk aşamada normatif kuramsal önermeler, istatistiksel modellerle kanıtlanmaya çalışılmıştır. İkinci olarak, bu konudaki araştırmaların ve araştırmacıların kullandıkları kavramlarda daha özenli olmalarını ve ayrıştırma yapmalarını sağlamıştır. Örneğin demokratikleşmiş devletlerle, demokratikleşmekte olan devletlerin yani değişik rejim tipolojilerindeki devletlerin savaşa yatkınlıkları araştırılmış,⁹³ değişik demokratikleşme aşamalarındaki devletlerin iç savaşa mı, devletler-arası savaşa mı yatkın olduğu tartışmaya açılmış⁹⁴ ve demokratik devletlerin çatışmanın hangi aşamasında çözüm getirdikleri gibi detaylar kavramsal olarak daha ince ayarlarla mercek altına alınmaya başlanmıştır.⁹⁵

Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da, bazı araştırmacıların yukarıda bahsedilen Kantçı barışı oluşturan etmenlerle (normlar, normlardan kaynaklanan ortak payda, iktisadi bağlar)

89 Bruce Russett ve John R. O'Neal, "The Kantian Peace: The Pacific Benefits of Democracy, Interdependence and International Organization, 1885-1992", *World Politics*, Cilt 52, No.1, 1999, s.1-37; Bruce Russett ve John R. O'Neal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, International Organizations*, New York, W.W. Norton, 2001.

90 Jackson ve Sorensen, *Introduction to International Relations*, s.109-111.

91 Sean M. Lynn-Jones, "Preface," Michael E. Brown *et al.*, der., *Debating Democratic Peace*, Cambridge, MA, The MIT Press, 1996, s.ix-xxxiii.

92 Christopher Layne, "Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace", Michael E. Brown *et al.*, (der.), *Debating Democratic Peace*, Cambridge, MA, The MIT Press, 1996, s.157-201; David E. Sapiro, "The Insignificance of the Liberal Peace", Brown *et al.* (der.), *Debating Democratic Peace*, s.202-238, DBA'nın savlarını gerçekçi eleştirilerini içerir. DBA'daki nedensellik bağlarının inandırıcı olmadığına dair iki örnek için bkz. Sebastian Rosato, "The Flawed Logic of Democratic Peace Theory", *American Political Science Review*, Cilt 97, No.4, s.585-602; Michael C. Desch, "Democracy and Victory: Why Regime Type Hardly Matters", *International Security*, Cilt 27, No.2, 2002, s.505-547.

93 Edward Mansfield ve Jack Snyder, "Democratization and Dangers of War", *International Security*, Cilt 20, No.1, 1995, s.5-38; Edward Mansfield ve Jack Snyder, *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go To War*, Cambridge, MA, The MIT Press, 2007.

94 Örnek için bkz. Harvard Hegre *et al.*, "Toward a Democratic Civil Peace? Democracy, Political Change and Civil War, 1816-1992", *American Political Science Review*, Cilt 95, No.1, 2001, s.33-48.

95 W. J. Dixon, "Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict", *American Political Science Review*, Cilt 88, No.1, 1994, s.14-32.

barış ya da savaşa yatkınlık arasındaki bağları tek tek incelerken, bazılarının çoklu biçimde inceleme-sidir. Bir örnek, hükümetlerarası örgütlerle barış arasındaki ilişkiye bakan araştırmacıdır. Boehmer, kurumsallaşmış ve güvenlikle ilgili olan hükümetlerarası örgütlerin diğerlerine göre barışı sağlamakta daha önem taşıdığını belirtir.⁹⁶ Pevehouse ve Russett ise, demokrasiyle yönetilen devletlerin üyeliğinin daha yoğunluklu olduğu hükümetlerarası örgütlerin, demokrasiyle yönetilen devletlerin üyeliğinin daha az yoğunlukta olduğu hükümetlerarası örgütlerle karşılaştırıldığında, demokrasiyle yönetilen devletlerin üyeliğinin daha yoğunlukta olduğu hükümetlerarası örgütlerin üyeleri arasında barış yaratma olasılığının daha fazla olduğunu iddia eder.⁹⁷ Russett ve O'Neal'e göre ise, normlar, kurumlar ve bağımlılığın bir arada bulunması halinde, devletler demokratik olup olmadıkları fark etmeksizin silahlı çatışmalara girmekten kaçınacaklardır.⁹⁸

Özellikle iktisadi bağlarla barış arasındaki olasılığın incelenmesi, DBA ile ticari liberalizmin, yani ekonomik bağımlılığın, uluslararası ilişkilerde barış getirici bir faktör olduğunu söyleyen yaklaşımın kesişmeye başladığı noktadır. Bu savın ortaya çıkışını yukarıda da bahsettiğimiz, öncelikle Immanuel Kant'ın "ticaretin ruhu" savına⁹⁹ ve daha sonra Normal Angell'a¹⁰⁰ dayandırmak mümkündür. Fakat 1980'li yıllarda bu yaklaşımı canlandıran Richard Rosecrance'ın *The Rise of Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World* başlıklı kitabı olmuştur. Bu kitapta Rosecrance artan ekonomik bağlar nedeniyle devletlerin ya "askeri-siyasi" ya da "ticari" dünya arasında seçim yapmaları gerektiğini söylemiş ve gittikçe artan savunma harcamaları karşısında devletlerin rasyonel olarak "ticari" dünyayı seçeceklerini savunmuştur.¹⁰¹

DBA'nın gelişmesiyle birlikte iktisadi bağımlılık ve barış arasındaki bağlar istatistiksel yöntemler ve oyun teorisi kullanılarak da mercek altına alınmıştır. Bu konuda yazılan birkaç önemli çalışmaya değinmek gerekirse, örneğin, Morrow iki devlet arasındaki ticaretin olası çatışma sırasında barışçıl çözüm olasılığını artıracığını söylerken,¹⁰² Barbieri iktisadi bağların silahlı çatışmaların olasılığını azalttığını ama savaşları etkilemediğini iddia eder.¹⁰³

Diğer bazı araştırmacılar da iktisadi bağı oluşturan etmenleri ayrıştırıp, bu etmenlerin barış ya da çatışmayı ne kadar ya da hangi şartlar altında etkilediğini araştırmışlardır. Bu tarz araştırmalar ticari liberalizmi ön plana çıkarmakla beraber, DBA'yı da belli oranda eleştirmektedirler. Örneğin Gertzke, ticaretle sermaye hareketleri arasında bir ayırım yapılması gerektiğine değinmiş ve birbirine sermaye hareketleriyle bağlı olan devletlerin ticaret, ortak çıkar, demokrasi ve diğer değişkenlerden bağımsız olarak küçük çaplı çatışmaları önleyebileceklerini ama askeri çatışmaları engelleyemeyeceklerini iddia etmiştir.¹⁰⁴ Mousseau vd. ise ticari bağlarla birlikte ele alındığında demokrasinin barışçıl etkilerinin ancak kişi başına düşen yurtiçi gayrisafi milli hasılanın 1400 dolar üzerinde gerçekleştiğinde geçerli olduğunu söyleyerek, demokrasinin barışçıl etkilerini ekonomik gelişmenin belirli bir düzeyde bu-

96 Charles Boehmer, "Do Intergovernmental Organizations Promote Peace?" *World Politics*, Cilt 57, No.1, 2004, s.1-38.

97 Jon Pevehouse ve Bruce Russett, "Democratic International Governmental Organizations Promote Peace", *International Organization*, Cilt 60, No.4, 2006, s.969-1000.

98 Russett ve O'Neal, *Triangulating Peace*; Russett ve O'Neal, "The Kantian Peace".

99 Kant, *Toward Perpetual Peace*.

100 Angell, *The Great Illusion*.

101 Richard Rosecrance, *The Rise of Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*, New York, Basic Books, 1986.

102 James D. Morrow, "How Could Trade Affect Conflict", *Journal of Peace Research*, Cilt 36, No.4, 1999, s.481-489.

103 Katherine Barbieri, "Economic Interdependence: A Path to Peace or a Source of Interstate Conflict", *Journal of Peace Research*, Cilt 33, No.1, 1996, s.29-49.

104 Erik Gertzke et.al., "Investing in the Peace: Economic Interdependence and International Conflict," *International Organization*, Cilt 55, No.2, 2001, s.391-438.

lunmasına bağlar.¹⁰⁵ Yine Mousseau bir başka çalışmasında, devletlerarası barışçıl ilişkilerin sadece devletlerin demokrasiyle yönetilmesi sonucunda ortaya çıkmadığını savunur. Mousseau'ya göre, demokrasiyle yönetilen devletler-arasındaki barışın bireylerin birbirlerinin seçimlerine ve hukukun üstünlüğüne saygı duyduğu kontrat tabanlı iktisadi sistemlerin varlığı durumunda mümkün olduğunu iddia ederek, bir yandan DBA çalışmalarını geliştir, diğer yandan devletlerarası barışın sırf demokrasiye bağlanmasını eleştirir.¹⁰⁶

Sonuç

Bu çalışmada ele alınan liberalizm türevleri sadece Uluslararası İlişkiler disiplininin kuramları olmayıp, özellikle Amerikan dış politikasının uygulamasında da önemli birer kılavuz vazifesi görmüşlerdir. 1980'li yıllarda Amerikan hegemonyasının geleceği tartışılırken yaşanan Sovyetler Birliği'nin çöküşü, liberalizmin hem teori hem de pratik olarak öne çıkmasına sebep olmuştur. Francis Fukuyama ilk önce 1989'da makale olarak yayınladığı ve daha sonra 1992'de kitaplaştırdığı tarihin kolektivist güçlerle bireyselleştiği savunan güçler arasında geçen bir çatışma olduğu ve bu savaşı Sovyetler Birliği'nin sona ermesiyle bireyselci yani liberal güçlerin kazandığını iddia ettiği "*The End of History*" savında liberalizmin erken zaferini ilan etmiştir.¹⁰⁷ Özellikle 1990'lı yıllarda ABD'de Bill Clinton yönetimi tarafından benimsenen küresel ticaretin artırılmasına endeksli barış getirme çabaları, 11 Eylül saldırılarının ardından yerini, demokrasilerin birbirleriyle savaşmayacağı prensibi ışığında, silah gücüyle demokrasi getirme çabalarına bırakmıştır. Liberal kuramın bu boyutu Amerikan dış politikası için araçsallaşmış, bu konunun test edildiği laboratuvarlar olarak kabul edilebilecek Irak ve Afganistan deneyimleri ile birlikte 1970'lerden beri ayrı bir ivme kazanan liberalizm, hegemonya ve düzen tartışmalarını farklı bir düzleme taşımıştır. Buradaki en önemli tartışma konularından biri, barışçıl bir dünya düzeni sağlamak için demokrasinin savaş yoluyla getirilip getirilmeyeceğine dairdir. Nitekim 1990'lı yılların başında, Soğuk Savaş sonrası demokratikleşme örneklerinden hareket eden Mansfield ve Snyder, demokratikleşmekte olan devletlerin savaşa daha yatkın olduklarını söyleyip, demokrasinin yaygınlaştırılmasının bir politika aracı olarak kullanılmasının yol açacağı potansiyel sorunlara dikkat çekmişlerdir.¹⁰⁸

Joseph Nye'in öncülük ettiği yumuşak güç tartışmalarını esas alan ve 1990'lı yıllardan beri Amerikan dış politikasını dünya düzeni ve liberalizm üzerinden inceleyen G. John Ikenberry ve Daniel Deudney de 2012'de kaleme aldıkları makalede demokrasinin yaygınlaştırılmasının sert güçle değil, yumuşak güçle olması gerektiğini savunmuşlardır.¹⁰⁹ Bu tartışmaya paralel olarak, David Held ve Richard Falk gibi yazarlar, uluslararası politikanın kökten demokratikleştirilmesini savunan normatif radikal liberalizm olarak adlandırılan tartışmalara imza atmışlardır.¹¹⁰ Kozmopolitan demokrasi olarak da anılan bu akım, Soğuk Savaşı kazananın liberal devletler ve liberalizm olduğunu söyleyerek, bu

105 Michael Mousseau *et.al.*, "How the Wealth of Nations Condition the Liberal Peace," *European Journal of International Relations*, Cilt 9, No.2, 2003, s.277-324. Benzer bir çalışma için Michael Mousseau, "Market Prosperity, Democratic Consolidation and Democratic Peace," *Journal of Conflict Research*, Cilt 44, No.4, 2000, s.472-507.

106 Michael Mousseau, "The Social Market Roots of Democratic Peace," *International Security*, Cilt 33, No.4, 2009, s.52-86.

107 Francis Fukuyama, "The End of History ?," *The National Interest*, No.16, 1989, s.3-18; Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York, Free Press, 1992.

108 Mansfield ve Snyder, "Democratization and Dangers of War"; Mansfield ve Snyder, *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go To War*.

109 Daniel Deudney ve G. John Ikenberry, "Democratic Internationalism: An American Grand Strategy for a Post-Exceptionalist Era," Council on Foreign Relations Working Paper, 2012.

110 Dunne, "Liberalism", s.110-111.

liberal devletlerin değerlerinin uluslararası sistemde geçerli olması gerektiğini iddia etmektedirler.¹¹¹ Halihazırda çok olasılıklı görünmeyen bu yaklaşım, bir anlamda liberalizmin ütöpik kökenlerine dönüş olarak kabul edilebilir. İçinde barındırdığı tüm bu ütöpik yaklaşımlara rağmen, bu değerlendirme makalesinin de anlatmaya çalıştığı gibi, liberalizm hem kuram hem de uluslararası politika olarak gelişmeye devam etmektedir. Kuram olarak liberalizm, gündelik olayların etkisinde değişik kavram-sallaştırmalarla zenginleşirken; çok çeşitli değişkenlerin, savaş, barış ve demokrasi üzerindeki etkisinin niteliksel ve niceliksel olarak araştırılması liberalizmi kuram olarak detaylandırmaktadır. Daha da önemlisi, bu detaylar siyasetçiler tarafından (çoğu zaman da çarpıtılarak) devletlerin hem yerel hem de küresel politikalarını şekillendirmekte ve dolayısıyla liberalizm dünya siyasetini derinden etkilemeye devam etmektedir.

---

¹¹¹ Bu konudaki önemli örnekleri için David Held, *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, Stanford, CA, Stanford University Press, 1995; Daniele Archibugi ve David Held, (der.), *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*, Cambridge, Polity Press, 1995.

Kaynakça

- Angell, Norman. *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power to National Advantage*, New York ve Londra, G. P. Putnam's Sons, 1910.
- Archibugi, Daniele ve David Held (der.). *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*, Cambridge, Polity Press, 1995.
- Babst, Dean V. "Elective Governments: A Force for Peace", *The Wisconsin Sociologist*, Cilt 3, No.1, 1964, s.9-14.
- Babst, Dean V. "A Force for Peace", *Industrial Research*, 1952, s.55-58.
- Baldwin, David A. "Neoliberalism, Neorealism and World Politics", David A. Baldwin (der.), *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, New York, Columbia University Press, 1993, s.3-25.
- Baldwin, David A. (der.). *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, New York, Columbia University Press, 1993.
- Barbieri, Katherine. "Economic Interdependence: A Path to Peace or a Source of Interstate Conflict", *Journal of Peace Research*, Cilt 33, No.1, 1996, s.29-49.
- Boehmer, Charles. "Do Intergovernmental Organizations Promote Peace?" *World Politics*, Cilt 57, No.1, 2004, s.1-38.
- Burchill, Scott. "Liberalism", Scott Burchill et.al. (der.), *Theories of International Relations*, Basingstoke, Hampshire ve New York, Palgrave MacMillan, 2005, s.55-83.
- Brown, Michael E. et.al. (der.). *Debating Democratic Peace*, Cambridge, MA, The MIT Press, 1996.
- Bueno de Mesquita, Bruce. "An Institutional Explanation of the Democratic Peace", *American Political Science Review*, Cilt 93, No.4, 1999, s.791-807.
- Carr, Edward Hallet. *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Londra, MacMillan and Co. Ltd, 2. Baskı, 1946.
- Desch, Michael C. "Democracy and Victory: Why Regime Type Hardly Matters", *International Security*, Cilt 27, No.2, 2002, s.505-547.
- Deudney, Daniel ve G. John Ikenberry. *Democratic Internationalism: An American Grand Strategy for a Post-Exceptionalist Era*, Council on Foreign Relations Working Paper, 2012.
- Deutsch, Karl W. et.al. *Political Community and the North Atlantic Area: International Organisation in the Light of Historical Experience*, Princeton, Princeton University Press, 1957.
- Deutsch, Karl W. et.al. "Political Community and the North Atlantic Area", Brent F. Nelsen ve Alexander Stubb (der.), *The European Union: Readings on the Theory and the Practice of European Integration Process*, Boulder ve Londra, Lynne Reiner Publishers, 3. Baskı, 1998, s.121-143.
- Devlen, Balkan ve Özgür Özdamar. "Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, No.25, 2010, s.43-68.
- Dixon, W.J. "Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict", *American Political Science Review*, Cilt 88, No.1, 1994, s.14-32.
- Doyle, Michael W. "Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs", *Philosophy and Public Affairs*, Cilt 12, No.4, 1983, s.323-355.
- Doyle, Michael W. "Liberalism and World Politics", *American Political Science Review*, Cilt 80, No.4, 1986, s.1151-1169.
- Dunne, Tim. "Liberalism", John Baylis et.al.(der.). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2011, s.102-113.
- Elias, Juanita ve Peter Such. *International Relations: The Basics*, Abington, New York, Routledge, 2007.
- Eralp, Atilla. "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması", Atilla Eralp (der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 7. Baskı, 2004, s.57-88.

- Fearon, James D. "Domestic Political Audience and the Escalation of International Disputes," *American Political Science Review*, Cilt 88, No.3, 1994, s.577-592.
- Fukuyama, Francis. "The End of History?" *The National Interest*, No.16, 1989, s.3-18.
- Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*, New York, Free Press, 1992.
- Gertzke, Erik *et.al.* "Investing in the Peace: Economic Interdependence and International Conflict," *International Organization*, Cilt 55, No.2, 2001, s.391-438.
- Grieco, Joseph M. "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", David A. Baldwin (der.), *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, New York, Columbia University Press, 1993, s.116-140.
- Griffiths, Martin. *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Londra ve New York, Routledge, 2001.
- Haas, Ernst B. "International Integration: The European and the Universal Process," *International Organization*, Cilt 15, No.3, 1961, s.366-392.
- Haas, Ernst B. *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*, Stanford, CA, Stanford University Press, 1964.
- Haas, Ernst B. "Turbulent Fields and the Theory of Integration," *International Organization*, Cilt 30, No.2, 1976, s.173-212.
- Haas, Ernst B. "Why Collaborate? Issue Linkage and International Regimes," *International Organization*, Cilt 32, No.3, 1980, s.357-406.
- Haas, Ernst B. *Nationalism, Liberalism, and Progress: The Rise and Decline of Nationalism*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1997.
- Hegre, Harvard *et.al.* "Toward a Democratic Civil Peace? Democracy, Political Change and Civil War, 1816-1992", *American Political Science Review*, Cilt 95, No.1, 2001, s.33-48.
- Held, David. *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, Stanford, CA, Stanford University Press, 1995.
- Heywood, Andrew. *Political Theory: An Introduction*, Basingstoke, Hampshire, New York, Palgrave MacMillan, 2004.
- Ikenberry, G. John. *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars*, Princeton ve Oxford, Princeton University Press, 2001.
- Jackson, Robert ve Georg Sorensen. *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2010.
- Kant, Immanuel. *Toward Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*, <http://www.earlymoderntexts.com/pdfs/kant1795.pdf> (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2014).
- Kaplan, Morton A. *System and Process in International Politics*, New York, John Wiley and Sons, 1957.
- Kegley, Charles W. (der.) *Controversies in International Relations: Realism and the Neoliberal Challenge*, New York, St. Martin's Press, 1995.
- Keohane, Robert O. ve Joseph S. Nye (der.) *Transnational Relations and World Politics: An Introduction*, Cambridge, Harvard University Press, 1972.
- Keohane, Robert O. ve Joseph S. Nye, Jr. "Power and Interdependence", *Survival*, Cilt 15, No.4, 1973, s.158-165.
- Keohane, Robert O. ve Joseph S. Nye. *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston, Little Brown, 1977.
- Keohane, Robert O. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1984.
- Keohane, Robert O. (der.) *Neorealism and Its Critics*, New York, Columbia University Press, 1986.
- Keohane, Robert O. ve Joseph S. Nye. "Power and Interdependence Revisited," *International Organization*, Cilt 41, No.4, 1987, s.725-753.

- Keohane, Robert O. "International Institutions: Two Approaches", *International Studies Quarterly*, Cilt 32, No.4, 1988, s.379-396.
- Keohane, Robert O. ve Joseph S. Nye, Jr. *Power and Interdependence*, New York, Longman, 3. Baskı, 2001.
- Krasner, Stephen D. "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables," *International Organization*, Cilt 36, No.2, 1982, s.185-206.
- Krasner, Stephen D. (der.) *International Regimes*, Ithaca, Cornell University Press, 1983.
- Krasner, Stephen D. "Global Communications and National Power: Life on the Pareto Frontier", *World Politics*, Cilt 43, No.3, 1991, s.336-366.
- Lamy, Steven L. "Contemporary Mainstream Approaches: Neo-realism and Neo-liberalism," John Baylis *et.al.* (der.) *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2011, s.114-130.
- Layne, Christopher. "Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace", Michael E. Brown *et.al.* (Der.) *Debating Democratic Peace*, Cambridge, MA, The MIT Press, 1996, s.157-201
- Lynn- Jones, Sean M. "Preface," Michael E. Brown *et.al.* (der.) *Debating Democratic Peace*, Cambridge, MA, The MIT Press, 1996, s.ix-xxxiii.
- Legro, Jeffrey W. ve Andrew Moravcsik. "Is Anybody a Realist?" *International Security*, Cilt 24, 1999, s.5-55.
- Maoz, Zeev ve Bruce Russett. "Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946-86", *American Political Science Review*, Cilt 87, No.3, 1993, s.624-638.
- Mansfield, Edward ve Jack Snyder. "Democratization and Dangers of War", *International Security*, Cilt 20, No.1, 1995, s.5-38.
- Mansfield, Edward ve Jack Snyder. *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go To War*, Cambridge, MA, The MIT Press, 2007.
- Mearsheimer, John J. "The False Promise of Institutions", *International Security*, Cilt 19, No.3, 1994/94, s.5-49.
- Mitrany, David. *A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization*, Londra, Royal Institute of International Affairs, 1943.
- Mitrany, David. "The Functional Approach to World Organization," *International Affairs*, Cilt 24, No.3, 1948, s.350-363.
- Moravcsik, Andrew. "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach", *Journal of Common Market Studies*, Cilt 31, No.4, 1993, s.473-524.
- Moravcsik, Andrew. *The Choice for Europe: The Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 1998.
- Moravcsik, Andrew ve Frank Schimmelfennig. "Liberal Intergovernmentalism", Antje Weiner ve Thomas Diez (der.), *European Integration Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2009, s.67-87.
- Morrow, James D. "How Could Trade Affect Conflict" *Journal of Peace Research*, Cilt 36, No.4, 1999, s.481-489.
- Mousseau, Michael. "Market Prosperity, Democratic Consolidation and Democratic Peace," *Journal of Conflict Research*, Cilt 44, No.4, 2000, s.472-507.
- Mousseau, Michael *et.al.* "How the Wealth of Nations Condition the Liberal Peace," *European Journal of International Relations*, Cilt 9, No.2, 2003, s.277-324.
- Mousseau, Michael. "The Social Market Roots of Democratic Peace," *International Security*, Cilt 33, No.4, 2009, s.52-86.
- Nye, Jr, Joseph S. ve Robert O. Keohane. "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", *International Organization*, Cilt 25, No.3, 1971, s.329-349.
- Nye, Jr., Joseph S. *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, New York, Pearson Longman, 2007.
- Oye, Kenneth A. "Explaining Cooperation under Anarchy: Hypotheses and Strategies", *World Politics*, Cilt 38, No.1, 1985, s.1-24.

- Oye, Kenneth A. (der.) *Cooperation Under Anarchy*, Princeton, NJ; Princeton University Press, 1986.
- Pevehouse, Jon. ve Bruce Russett. "Democratic International Governmental Organizations Promote Peace", *International Organization*, Cilt 60, No.4, 2006, s.969-1000.
- "President Woodrow Wilson's Fourteen Points," http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2014).
- Quirk, Joel ve Darshan Vigneswaran. "The Construction of an Edifice: The Story of a First Great Debate", *Review of International Studies*, Cilt 31, No.1, 2005, s.89-107.
- Rosato, Sebastian. "The Flawed Logic of Democratic Peace Theory", *American Political Science Review*, Cilt 97, No.4, 2003, s.585-602.
- Rosecrance, Richard. *The Rise of Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*, New York, Basic Books, 1986.
- Ruggie, John G. "International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", *International Organization*, Cilt 36, No.2, 1982, s.379-415.
- Russett, Bruce. (der.) *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1993.
- Russett, Bruce ve John R. O'Neal. "The Kantian Peace: The Pacific Benefits of Democracy, Interdependence and International Organization, 1885-1992", *World Politics*, Cilt 52, No.1, 1999, s.1-37.
- Russett, Bruce ve John R. O'Neal. *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, International Organizations*, New York, W.W. Norton, 2001.
- Sapiro, David E. "The Insignificance of the Liberal Peace", Michael E. Brown *et.al.* (der.), *Debating Democratic Peace*, Cambridge, MA, The MIT Press, 1996, s.202-238.
- Smith, Adam. *An Inquiry into the Nature and the Causes of Wealth of Nation*, <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/adam-smith/wealth-nations.pdf> (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2014).
- Snidal, Duncan. "The Limits of Hegemonic Stability" *International Organization*, Cilt 39, No.4, 1985, s.579-614.
- Stein, Arthur A. "Coordination and Collaboration: Regimes in an Anarchic World", *International Organization*, Cilt 36, No.2, 1982, s.294-322.
- Stein, Arthur A. *Why Nations Cooperate: Circumstance and Choice in International Relations*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 1990.
- Tanrısever, Oktay F. "Yöntem Sorunu: Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışması," Atilla Eralp (der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 7. Baskı, 2004, s.89-129.
- Waltz, Kenneth N. "The Myth of National Interdependence", Charles P. Kindleberger (der.), *The International Corporation*, Cambridge, MA, MIT Press, 1970, s.205-227.
- Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*, Menlo Park, Addison-Wesley Publishing Company, 1979.
- Waltz, Kenneth N. "Globalization and Governance," *PS: Political Science and Politics*, Cilt 32, No.4, 1999, s.693-700.
- Wilson, Peter. "The Myth of First Grate Debate" Tim Dunne *et.al.* (der.) *The Eighty Years' Crisis in International Relations, 1919-1999*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1998, s.1-15.
- Viotti, Paul R. ve Mark V. Kauppi. *International Relations Theory*, Boston, Longman, 2012.